

Ἐρεισμα / Ereisma

ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

Περιοδικό των Εργαστηρίου Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας
του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας

*Journal of the Laboratory of Modern and Contemporary History,
Department of History and Ethnology*

Τεύχος 3 / Issue 3

Δεκέμβριος 2023 / December 2023

ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ

DEMOCRITUS UNIVERSITY OF THRACE

ISSN: 2732-6195

© Απαγορεύεται κάθε αναπαραγωγή του υλικού του περιοδικού χωρίς την αναφορά στον συγγραφέα, τον τίτλο του άρθρου και το τεύχος καθώς και τις σελίδες του περιοδικού *Ereisma* για την *Istoria*.

© Any reference to the content of the articles of the journal should state the writer, the title of the article and the issue number and pages of the journal *Ereisma*.

Εικόνα εξωφύλλου © **Χρύσα Σκεπεντζή** | Cover photo © **Chryssa Skepentzi**, *Αδέξιες μοναξιές I*, 70x49,5 (2021).

Ευχαριστούμε την Χρύσα Σκεπεντζή για την παραχώρηση του έργου του εξωφύλλου.

ΕΡΕΙΣΜΑ/EREISMA για την *Istoria* Ετήσιο επιστημονικό περιοδικό του Εργαστηρίου Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας και Ιστορικής Εκπαίδευσης του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης • **Διεύθυνση έκδοσης:** Αθηνά Συριάτου • **Επιστημονική επιτροπή:** Βασίλης Δαλκαβούκης, Βασιλική Κράββα, Ελεονώρα Ναξίδην, Άγγελος Παληκίδης, Κυριάκος Σγουρόπουλος, Αθηνά Συριάτου, Παναγιώτα Τζιβάρα, Γιώργος Τσιγάρας, Νικόλαος Χρύσης • **Επιτροπή έκδοσης:** Αθηνά Συριάτου, Αρτεμησία Κουρελά, Μαρουσώ Περδίκη, Ματίνα Φωτιάδου • **Επικοινωνία:** Π. Τσαλδάρη 1, 69 100, Κομοτηνή | asyriato@he.duth.gr • **ISSN:** 2732-6195

ΕΡΕΙΣΜΑ/EREISMA *for History* Annual Journal of the Laboratory of Modern and Contemporary History and Historical Education of the Department of History and Ethnology, Democritus University of Thrace • **Editor in Chief:** Athena Syriatou • **Editorial Committee:** Nikolaos Chrissis, Vassilis Dalkavoukis, Vassiliki Kravva, Eleonora Naxidou, Angelos Palikidis, Kyriakos Sgouropoulos, Athena Syriatou, Giorgos Tsigaras, Panagiota Tzivara • **Issue Editors:** Athena Syriatou, Matina Fotiadou, Artemisia Kourela, Marouso Perdiki • **Contact:** 1, P. Tsaldari, 69 100, Komotini | asyriato@he.duth.gr • **ISSN:** 2732-6195

[εισαγωγικά]

Το περιοδικό *Ερεισμα για την Ιστορία*, είναι το διεπιστημονικό περιοδικό ανοιχτής πρόσβασης του Εργαστηρίου Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας, και έχει σκοπό την προβολή και την ανάδειξη της ιστορικής έρευνας των υποψηφίων διδακτόρων, των μεταπτυχιακών και προπτυχιακών φοιτητών του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας, παλαιών και νέων, καθώς και άλλων ιστορικών και μεταδιδακτόρων, που ενδιαφέρονται να δημοσιεύσουν τις εργασίες τους σε αυτό. Τα άρθρα που δημοσιεύονται στο περιοδικό υπόκεινται σε κρίση από ανώνυμους κριτές. Τα θέματα αφορούν τη νεότερη και σύγχρονη ιστορία, από τον 15ο αιώνα έως σήμερα, και αφορούν κατά κύριο λόγο την πρόσφατη έρευνα που διεξάγεται σήμερα είτε στο εργαστήριο είτε σε άλλα τμήματα ιστορίας και ερευνητικά κέντρα. Το περιοδικό είναι ανοιχτό σε ιστορικούς, ανθρωπολόγους και πολιτικούς επιστήμονες που επιθυμούν να δημοσιεύσουν σε αυτό, καθώς στοχεύει στη διεπιστημονική προσέγγιση των θεμάτων που παρουσιάζονται στις σελίδες του. Στην ύλη του περιλαμβάνονται ακόμη ανταποκρίσεις από επιστημονικά συνέδρια και ημερίδες, ανταποκρίσεις από εκδηλώσεις στην πόλη της Κομοτηνής με ιστορικά θέματα, συνεντεύξεις και βιβλιοκρισίες. Φιλοδοξεί να γίνει ένα στήριγμα για την έρευνα των νέων στα πρώτα τους βήματα στην ακαδημαϊκή αρένα.

Η διευθύντρια του Εργαστηρίου Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας

Αθηνά Συριάτου

[editorial]

The Journal *EREISMA* (which is Greek for ‘stepping stone’) is the open-access, peer reviewed, interdisciplinary journal of the Laboratory of Modern and Contemporary History of the Department of History and Ethnology of the Democritus University of Thrace and covers the period from 15th century to the present. Its chief aim is to bring to the general professional public historical research by PhD candidates and by current and previous post-graduate and undergraduate students of the Department of History and Ethnology, but it is very happy to consider publication of work by other historians. It will therefore showcase recent research, both from the Laboratory itself and from history departments in other Greek universities and other research institutions. As it targets on an interdisciplinary approach to history it invites articles not only from historians but also from anthropologists, sociologists and political scientists. It will also include reports on academic conferences and colloquia, cultural events regarding history taking place in Komotini, the seat of the Department as well as interviews and book reviews. The Journal hopes to become a stepping stone, publishing the work of young historians, as they take their first steps in their academic careers.

The Director of the Laboratory of Modern and Contemporary History

Athena Syriatou

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ / TABLE OF CONTENTS

ΑΡΤΕΜΗΣΙΑ ΚΟΥΡΕΛΑ, Ο δημόσιος λόγος στη Σμύρνη κατά την περίοδο της επιδημίας χολέρας (1865).....	7
KONSTANTINA TORTOMANI, Antiquarianism, Orientalism, and an Eluding Modernity: Depictions of Greece in British Nineteenth-Century Travel Accounts.....	19
ΕΥΣΤΑΘΙΑ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ, Η εικόνα της Αρχαίας Ελλάδας στα σχολικά εγχειρίδια: Η περίπτωση των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης στον Μεσοπόλεμο...	30
ΧΡΗΣΤΟΣ ΦΩΤΟΓΛΙΔΗΣ, «Παλιότερα ήταν ευχή, τώρα είναι πραγματικότητα»: η επανεμφάνιση της συλλογικής δράσης στη μετεμφυλιακή Ελλάδα, μέσα από τις κεντρικές φοιτητικές ενώσεις του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (1955-1967).....	47
ΣΙΝΤΟΡΕΛΑ ΜΠΡΑΧΑ, Ο εθνικός «Εαυτός» και ο Έλληνας ως εθνικός «Άλλος» στα σχολικά εγχειρίδια της Αλβανίας (1945-1990).....	64
ΙΩΑΝΝΗΣ ΝΙΟΥΤΣΙΚΟΣ, Η δομική συμφιλίωση μετά τον Ελληνικό Εμφύλιο Πόλεμο: Η διάσταση της ασφάλειας και η άνοδος του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία το 1981.....	79
ΦΩΤΕΙΝΗ ΓΡΑΜΜΕΝΙΔΟΥ, Τέχνη και αφηγήματα: Οι συντεχνίες του Διδυμοτείχου αφιερώνουν εικόνες στον Μητροπολιτικό Ναό του Αγίου Αθανασίου.....	93
ΧΡΥΣΑ ΜΕΝΔΡΙΝΟΥ, Κοσμικά θέματα στην εκκλησιαστική ζωγραφική του 19ου αιώνα: Η περίπτωση του ναού των Παμμεγίστων Ταξιαρχών στις Ελευθερές Καβάλας.....	116
ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ/ABSTRACTS.....	135

Ο εθνικός «Εαυτός» και ο Έλληνας ως εθνικός «Άλλος» στα σχολικά εγχειρίδια της Αλβανίας (1945-1990)

Σιντορέλα Μπράχα

Υποψήφια διδάκτορας, Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας,
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Εισαγωγή

Σκοπός αυτού του άρθρου είναι, μέσα από την ανάλυση των σχολικών εγχειριδίων Ιστορίας, Γεωγραφίας και Γλώσσας της Γ' Γυμνασίου και Γ' Λυκείου που χρησιμοποιήθηκαν στην Αλβανία από το 1945 έως το 1990, να διερευνηθεί η εικόνα του εθνικού «Εαυτού» και του εθνικού «Άλλου» και εν προκειμένω του Έλληνα. Σ' αυτό το πλαίσιο θα εξεταστεί το πώς παρουσιάζονται οι συγκρούσεις ανάμεσά τους, οι περίοδοι ειρηνικής συνύπαρξης, τα στερεότυπα, καθώς και το πώς λειτουργεί η εθνική προπαγάνδα. Ο λόγος για τον οποίο τα σχολικά εγχειρίδια των συγκεκριμένων μαθημάτων αποτέλεσαν το ερευνητικό μας αντικείμενο είναι διότι αυτά, σύμφωνα με τη διεθνή έρευνα, συμβάλλουν καθοριστικά στη διαμόρφωση στάσεων και στην καλλιέργεια ιδεών στους μαθητές, καθώς ανήκουν στα λεγόμενα μαθήματα εθνικού φρονηματισμού.¹

Πριν από την παρουσίαση των πορισμάτων της μελέτης θεωρήθηκε σημαντικό να προηγηθεί μια ιστορική ανασκόπηση της εξέλιξης του αλβανικού εθνικισμού, του πολιτικού πλαισίου της ερευνώμενης χρονικής περιόδου, καθώς και του χαρακτήρα της αλβανικής εκπαίδευσης.

Ιστορικό πλαίσιο

Αλβανικός εθνικισμός

Η Αλβανική εθνική Αναγέννηση, ή αλλιώς Rilindje Kombetare, που σηματοδοτεί την εθνική «αφύπνιση» του αλβανικού λαού, ξεκίνησε τα έτη 1830-1840.² Κατά την πρώιμη φάση του, το αλβανικό εθνικό κίνημα δεν διέφερε από άλλα εθνικά κινήματα στα Βαλκάνια, είχε όμως ένα σημαντικό μειονέκτημα σε σχέση με αυτά, την καθυστέρηση. Οι λόγοι αυτής της καθυστέρησης ήταν οι εξής: α) η μη ύπαρξη γραπτής γλώσσας· β) η διοικητική διαίρε-

¹ Βλ. ενδεικτικά: Έφη Αβδελά, «*H συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας στο ελληνικό σχολείο: 'εμείς' και οι 'άλλοι'*», στο «*Ti είν' ή πατρίδα μας;*»: *Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*, επιμ. Άννα Φραγκουδάκη και Θάλεια Δραγώνα (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1997), 27-45. Βλ. επίσης: Χριστίνα Κουλούρη, *Ιστορία και Γεωγραφία στα ελληνικά σχολεία (1834- 1914). Γνωστικό αντικείμενο και ιδεολογικές προεκτάσεις*. Ανθολόγιο κειμένων. *Βιβλιογραφία σχολικών εγχειριδίων* (Αθήνα: Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, 1988).

² Kristaq Prifti, Gazmend Shpuza, κ.ά., *Historia e Popullit Shqiptar-Rilindja Kombëtare (Ιστορία των αλβανικού λαού-Εθνική Αναγέννηση)*, Akademia e Shkencave e Shqiperise (Tiranë: Toena, 2002), 12.

ση σε τρία βιλαέτια και η αντιμετώπιση της χώρας από τους Οθωμανούς ως τρεις κοινότητες με αποτέλεσμα τη δυσκολία να επιτευχθεί πολιτισμική ομοιογένεια: γ) η αναγκαστική μόρφωση σύμφωνα με τη θρησκεία στα τουρκικά (μουσουλμάνοι), ελληνικά (ορθόδοξοι), ιταλικά (καθολικοί); δ) το γεγονός ότι η Υψηλή Πύλη θεωρούσε την εκπαίδευση στη μητρική γλώσσα ως μέσο για την απόσχιση από το οθωμανικό κράτος; ε) η ίδρυση ξένων σχολείων από τα γειτονικά κράτη.³

Βλέποντας ότι η θρησκεία και η αλλόγλωσση εκπαίδευση διαχώριζαν παρά ενοποιούσαν τον αλβανικό λαό, οι εισηγητές του αλβανικού εθνικισμού αναζητούν την πολιτιστική τους ταυτότητα στη γλώσσα. Ο Ναούμ Βεκιλχάρτζης και ο Σαμί Φράσερι, υπήρξαν από τους πρώτους υποστηρικτές της χρήσης της αλβανικής γλώσσας στην εκπαίδευση η οποία εμποδίζονταν από την οθωμανική κυβέρνηση. Έτσι, για την υπεράσπιση των δικαιωμάτων του αλβανικού έθνους σχηματίζεται το 1877 Κεντρική Επιτροπή στην Κωνσταντινούπολη, με σκοπό την αναγέννηση της αλβανικής γλώσσας και την παραγωγή έργων αλβανικής λογοτεχνίας. Οκτώ χρόνια αργότερα και συγκεκριμένα το 1885, οργανώνεται στο Βουκουρέστι παράρτημα το οποίο τυπώνει και διακινεί βιβλία στα αλβανικά και συγκεντρώνει εισφορές για την ίδρυση αλβανικών σχολείων.⁴ Το 1887 άρχισε να λειτουργεί στην Κορυτσά το πρώτο αλβανικό σχολείο και αυτό μόνο για άρρενες χριστιανούς και μουσουλμάνους, ενώ τα σχολεία Θηλέων άνοιξαν το 1891.⁵ Η διδασκαλία όμως της αλβανικής γλώσσας συνεχίζει να παρεμποδίζεται από την οθωμανική κυβέρνηση και τις εκκλησιαστικές αρχές με τη μορφή πιέσεων και απειλών για αφορισμό προς τις οικογένειες που τολμούσαν να στείλουν τα παιδιά τους σε αυτά τα σχολεία.

Ένα μείζον ζήτημα που έρχεται στο προσκήνιο με την ίδρυση των σχολείων, το οποίο θα δημιουργήσει έντονες διαφωνίες μεταξύ των λογίων του αλβανικού εθνικού κινήματος, είναι αυτό του αλβανικού αλφαβήτου. Δεν υπήρχε μια κοινή γραμμή, καθώς διατυπώθηκαν διάφορες απόψεις. Κάποιοι υποστήριζαν την αραβική γραφή ως κατάλληλη για τη γραπτή απόδοση της γλώσσας, άλλοι την ελληνική και άλλοι τη λατινική.⁶

Το 1902 άλλο ένα εμπόδιο θα ανακόψει τον αγώνα για την διαμόρφωση πολιτιστικής ταυτότητας των Αλβανών, και αυτό είναι οι οθωμανικοί νόμοι, σύμφωνα με τους οποίους κατέστη παράνομη η κατοχή αλβανικών βιβλίων και η χρήση της αλβανικής στην αλληλογραφία, όπως επίσης και η ύπαρξη των αλβανικών σχολείων, τα οποία και έκλεισαν.⁷

Μια μερίδα διανοούμενων που ζούσαν στο εξωτερικό, βλέποντας αυτή την παρεμπόδιση, αποφάσισαν να αναλάβουν δράση και να σχηματίσουν διάφορες εταιρείες, οι οποίες θα ασκούσαν μεγάλη επιρροή στην ανάδειξη του αλβανικού ζητήματος. Έτσι άρχισε η δημοσιοποίηση των στόχων του αλβανικού εθνικού κινήματος κυρίως στην Ιταλία και στην υπόλοιπη Ευρώπη και η παραγωγή αλβανικής λογοτεχνίας. Εξέχοντα πρόσωπα που

³ Bernd J. Fischer, *A Brief Historical Overview of the Development of Albanian Nationalism* (Fort Wayne: Indiana University, 2013), 1· Kristo Frashëri, «Rruga drejt pavarësisë» («Ο δρόμος προς την ανεξαρτησία»), *Studime Historike* 1-4, (1997): 84.

⁴ Miranda Vickers, *Oi Albanoi: Neoteri kai Sýgχroni istoríia* (Αθήνα: Οδυσσέας, 1997), 75.

⁵ Bedri Dedja κ.ά., *Historia e arsimit dhe mendimit pedagogjik shqiptar* (Ιστορία της εκπαίδευσης και της αλβανικής παιδαγωγικής σκέψης) (Tiranë: Botim i Institutit të Studimeve Pedagogjike, 2003), 16.

⁶ Gazmend Shpuza, «Emancepimi shqiptar, hapi i parë drejt afirmimit të kombit» («Αλβανική χειραφέτηση, πρώτο βήμα προς την επιβεβαίωση του έθνους»), *Studime Historike* 1-2 (2001): 151.

⁷ Stavro Skëndi, *Zgjimi kombëtar shqiptar 1878-1912* (Αλβανική εθνική αφύπνιση 1878-1912) (Tiranë: Phoenix and Shtëpia e Librit dhe e Komunikimit, 2000), 130.

βοήθησαν σε αυτή την προσπάθεια ήταν μεταξύ άλλων η Ελένη Γκίκα, γνωστή με το ψευδώνυμο Ντόρα Ντ' Ιστρια, ο στρατηγός Riccioti Garibaldi, όπως επίσης και οι Αλβανοί μετανάστες στην Ρουμανία, στη Βουλγαρία, στην Αίγυπτο και στην Αμερική.

Όλα αυτά όμως γίνονταν μάταια καθώς η πλειονότητα της κοινωνικής ελίτ των Αλβανών στο εσωτερικό της οθωμανικής αυτοκρατορία ήταν αφοσιωμένη στο παλαιό καθεστώς και δεν ήθελε να χάσει τα προνόμια της. Όλη αυτή η έκρυθμη κατάσταση οδήγησε τους Αλβανούς εθνικιστές να νιοθετήσουν ένα διαφορετικό τρόπο δράσης και συμπεριφοράς, με αποτέλεσμα ο αλβανικός εθνικισμός να λάβει πλέον πολιτική διάσταση.

Ένα επιπλέον ζήτημα που όξυνε τη μέχρι τότε κατάσταση ήταν οι αποφάσεις της συνθήκης του Αγίου Στεφάνου, οι οποίες ήταν καταστροφικές για την Αλβανία.⁸ Αυτές, στις 10 Ιουλίου του 1878, οδήγησαν στο να συγκληθεί ο Σύνδεσμος της Πριζρένης, η πρώτη δημόσια εκδήλωση όπου συγκεντρώθηκαν Αλβανοί αντιπρόσωποι των τεσσάρων αλβανικών βιλαετιών ανεξαρτήτως θρησκείας και κοινωνικής κατάστασης.⁹

Τον Ιανουάριο του 1879, ο εν λόγω σύνδεσμος υπέβαλε στην Πύλη το αναλυτικό πρόγραμμά του, το οποίο όμως αγνοήθηκε. Η Πύλη αντ' αυτού εισήγαγε διοικητικές και οικονομικές μεταρρυθμίσεις στο βόρειο τμήμα της Αλβανίας με αποτέλεσμα το 1890 να ξεσπάσουν εξεγέρσεις στην περιοχή αλλά ατελέσφορα, διότι η πλειονότητα του αλβανικού πληθυσμού έπεσε πάλι θύμα της πολιτικής που ακολουθούσε η Πύλη, η οποία το 1911 θα ανατραπεί εξαιτίας του ιταλό-οθωμανικού πολέμου.¹⁰ Τότε ήταν κατάλληλη περίοδος και για την Αλβανία να πραγματοποιήσει τις εθνικιστικές της βλέψεις, καθώς η αδυναμία της αυτοκρατορίας ήταν μεγάλη. Έτσι, τον Απρίλιο του 1912, οι αλβανικές φυλές του βορρά (τσέτα), αποτελούμενες από μουσουλμάνους και χριστιανούς αυτή τη φορά, πήραν τα όπλα και άρχισαν την δράση τους σε ολόκληρη την Αλβανία. Από το νότιο τμήμα της χώρας, αυτός που συντάχθηκε με τους ηγέτες της εξέγερσης ήταν ο μπέης του Βερατίου Ισμαήλ Κεμάλ, ο οποίος στις 28 Νοεμβρίου 1912 στην Αυλώνα (Vlore) θα ανακηρύξει την Αλβανία ανεξάρτητη.

Οι Μεγάλες δυνάμεις όμως δεν αναγνώρισαν την κυβέρνηση του Ισμαήλ Κεμάλ ως την πρώτη κυβέρνηση της Αλβανίας. Στην πρεσβευτική διάσκεψη που πραγματοποιήθηκε τον Δεκέμβριο του 1912, είχαν αποφασίσει υπέρ της αυτονομίας της Αλβανίας κάτω από οθωμανικό έλεγχο και όχι υπέρ της ανακήρυξης της ανεξαρτησίας της, γι' αυτό και στον καθορισμό των συνόρων πολλά αλβανικά εδάφη παραχωρήθηκαν στη νικήτρια βαλκανική συμμαχία. Πιο συγκεκριμένα, μεγάλο τμήμα στα βορειοδυτικά παραχωρήθηκε στη Σερβία και το Μαυροβούνιο, ενώ στην Ελλάδα δόθηκε η περιοχή της Τσαμουριάς (η βόρεια ήπειρος για τους Έλληνες, ή νότια Αλβανία για τους Αλβανούς) στον νότο.¹¹

Τα σχέδια όμως άλλαξαν μετά την πλήρη αποχώρηση των Οθωμανών από τις ευρωπαϊκές τους κτήσεις και έτσι η Αλβανία, με βάση το πρωτόκολλο του Λονδίνου, ανακηρύ-

⁸ Παραχωρούνταν σημαντικά αλβανικά εδάφη στη Σερβία, το Μαυροβούνιο και τη Βουλγαρία. Συγκεκριμένα στην Σερβία παραχωρήθηκε μεγάλο μέρος του σαντζακιού της Πριστίνας, στο Μαυροβούνιο δόθηκαν περιοχές της Βόρειας Αλβανίας, στις οποίες περιλαμβανόταν οι Πετζ, Ούλτσιν, Χότι, Πλάβα, Γκουτσία και Ποντγκόριτσα. Η Βουλγαρία έλαβε μεγάλο μέρος της Δυτικής Αλβανίας, το οποίο περιλάμβανε την Κορυτσά, τη Δίβρα και το Τέτοβο. Βλ. Χαράλαμπος Νικολάου, *Διεθνείς πολιτικές και στρατιωτικές συνθήκες συμφωνίες και συμβάσεις* (Αθήνα: Φλώρος, 1996), 131.

⁹ Skendi, *Zgjimi kombëtar shqiptar*, 32-34.

¹⁰ Βλ. ενδεικτικά: Barbara Jelavich, *Ιστορία των Βαλκανίων II-20^{ος} αιώνας* (Αθήνα: Πολύτροπον, 2006,) 147-148.

¹¹ Vickers, *Oι Αλβανοί*, 107-108.

χθηκε στις 29 Ιουλίου 1913 κληρονομική ηγεμονία υπό την εγγύηση των Μεγάλων Δυνάμεων.¹² Όσον αφορά την βαλκανική συμμαχία, αυτή δεν κρατήθηκε ενωμένη· η διάσπαση της για εδαφικές διεκδικήσεις έφερε τον δεύτερο βαλκανικό πόλεμο, ο οποίος ήταν ο πιο καταστροφικός. Το ίδιο καταστροφική για τους Αλβανούς ήταν και η διευθέτηση των νέων συνόρων του αλβανικού κράτους τον Δεκέμβριο του 1913, όπου σύμφωνα με το πρωτόκολλο της Φλωρεντίας: α) οι πόλεις Πετς, Πρισρένη, Γιάκοβα και Δίβρα παραχωρούνταν στη Σερβία· β) η Ήπειρος (νότια Τσαμουριά) επιδικάστηκε στην Ελλάδα· γ) η Σκόδρα και οι πόλεις Κορυτσά, Αργυρόκαστρο και Άγιοι Σαράντα δόθηκαν στην Αλβανία. Παρότι τα νέα αυτά σύνορα δεν ικανοποίησαν ούτε τις μεγάλες βλέψεις των Αλβανών αλλά ούτε και των βαλκανιών γειτόνων τους, η Γραμμή της Φλωρεντίας επικυρώθηκε. Μετά από αυτή την επικύρωση, η Ελλάδα αναγκάστηκε να παραιτηθεί από την Νότια Αλβανία και τις πόλεις Κορυτσά, Αργυρόκαστρο και Αγίους Σαράντα. Ωστόσο, στις 2 Μαρτίου 1914, ο πρώην υπουργός εξωτερικών της Ελλάδας, Χρηστάκης Ζωγράφος, συνέστησε προσωρινή κυβέρνηση στη Βόρεια Ήπειρο, την οποία και αγνόησε το ελληνικό κοινοβούλιο με εντολή του Βενιζέλου, διότι ο ίδιος πίστευε πως η περιοχή είχε χαθεί οριστικά για την Ελλάδα και έτσι διέταξε τα ελληνικά στρατεύματα να επιστρέψουν. Σύμφωνα με πληροφορίες της Edith Durham, οι Έλληνες δεν αποσύρθηκαν πλήρως από τις κατεχόμενες περιοχές.¹³ Όσες δυνάμεις παρέμειναν εκεί άρχισαν να επιδίδονται σε βίαιες πρακτικές ενάντια στον αλβανικό πληθυσμό, ο οποίος αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τις συνοικίες της Κορυτσάς, της Κολονίας, του Λέσκοβικ και του Τεπελέν για να σωθεί.¹⁴

Με την ίδρυση του αλβανικού κράτους, εκτός από τον καθορισμό των συνόρων, δημιουργήθηκαν ζητήματα και στο εσωτερικό της χώρας, καθώς ο Εσάτ Πασά ήθελε να ανατρέψει την προσωρινή κυβέρνηση του Ισμαήλ Κεμάλ, κάτι που τελικά έκανε η Διεθνής Επιτροπή. Τον Νοέμβριο του 1913, οι Δυνάμεις τοποθέτησαν στην ηγεσία του κράτους τον πρίγκιπα Γουλιέλμο του Βιντ, ο οποίος όμως έξι μήνες μετά από την ανάληψη της εξουσίας εγκατέλειψε τη χώρα. Μετά από αυτή την αποχώρηση, η Αλβανία βυθίστηκε πάλι στο χάος και στην πολιτική διχόνοια, μια κατάσταση που εξακολουθούσε να υπάρχει και κατά τη διάρκεια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου.¹⁵

Εκείνη την περίοδο, και συγκεκριμένα στις 26 Απριλίου του 1915, η Αντάντ είχε αποφασίσει τον διαμελισμό και όχι την προστασία της Αλβανίας, υπογράφοντας αυτή την φορά το μυστικό σύμφωνο του Λονδίνου το οποίο υποβίβαζε το αλβανικό κράτος και παραχωρούσε τα νότια εδάφη του στην Ελλάδα και το νησί Σάσων και την Αυλώνα στην Ιταλία. Αυτός ο κατακερματισμός έδωσε χώρο στα ελληνικά στρατεύματα να ανακαταλάβουν τη Νότια Αλβανία, διαπράττοντας επιθέσεις και σφαγές μουσουλμάνων. Πολλοί κάτοικοι λιμοκτονούσαν εξαιτίας της κατάστασης, η οποία το 1917 άλλαξε, καθώς οι Σύμμαχοι αποφάσισαν να θέσουν την Ιταλία ως φύλακα της χώρας και να αποσύρουν την Ελλάδα.¹⁶ Όταν ο πόλεμος τελείωσε στις 11 Νοεμβρίου 1918 και ακολούθησε η Συν-

¹² Stefanaq Pollo και Arben Puto, *The History of Albania: From its Origins to the Present Day*, μτφρ. Carol Wiseman και Ginnie Hole (London and Boston: Routledge & Kegan Paul, 1981), 149-51· Basil Kondis, *Greece and Albania 1908-1912* (Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1976), 96.

¹³ Vickers, *Oι Αλβανοί*, 121-122.

¹⁴ Kristaq Prifti, Xhelal Gjecovi, Muzafer Korkuti, και Gazmend Shpuza, *Historia e Popullit Shqiptar (Ιστορία των αλβανικού λαού)* (Tiranë: Toena, 2007), 63.

¹⁵ Prifti, Gjekovi, Korkuti, και Shpuza, *Historia e Popullit Shqiptar*, 64-73.

¹⁶ Σπυρίδων Σφέτας, *Εισαγωγή στην Βαλκανική Ιστορία* (Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2009), 545.

διάσκεψη του Παρισίου τον Ιανουάριο του 1920, η Αλβανία ήταν διχοτομημένη και υπό ξένη κατοχή. Στο μεταξύ λίγο αργότερα, το 1923, στην ελληνική πλευρά των συνόρων δημιουργήθηκε ένα σοβαρό ζήτημα το οποίο είχε να κάνει με τους Τσάμηδες, τους μουσουλμάνους Αλβανούς που ζούσαν στην Τσαμουριά. Αυτοί υποστηρίζεται ότι εξαναγκάζονταν από τις ελληνικές αρχές να εγκαταλείψουν τις περιουσίες τους και να μεταφερθούν στην Τουρκία με την ανταλλαγή των πληθυσμών που πρόβλεπε η συνθήκη της Λωζάνης. Η δικαιολογία των Ελλήνων για την ένεργειά τους αυτή ήταν ότι ο συγκεκριμένος πληθυσμός δεν είναι αλβανικός διότι δεν είχε γεννηθεί στην Αλβανία αλλά στην Ελλάδα. Από την άλλη, οι Τσάμηδες υποστήριζαν ότι ανήκαν στην αλβανική εθνότητα· ως αποτέλεσμα, το συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών, λαμβάνοντας υπόψη το θέμα που είχε δημιουργηθεί, διόρισε ουδέτερη Μεικτή Επιτροπή για την προστασία της «αλβανικής καταγωγής μουσουλμανικής μειονότητας» της Ελλάδας.¹⁷

Το 1924-1925 η Αλβανία κυβερνήθηκε από τον πρόεδρο Αχμέτ Ζώγκου ο οποίος τρία χρόνια αργότερα στέφθηκε βασιλιάς και το βασίλειο του υποστηρίχτηκε οικονομικά από το φασιστικό καθεστώς της Ιταλίας μέχρι το 1939. Τότε ήταν που εισέβαλαν στην Αλβανία «επίσημα» οι Ιταλοί και ο Ζώγκου εγκατέλειψε την χώρα.¹⁸

Το 1940, οι ιταλικές δυνάμεις χρησιμοποίησαν την Αλβανία ως στρατιωτική βάση για να εισβάλουν στην Ελλάδα, αλλά γρήγορα υποχώρησαν επειδή αντιμετώπισαν σθεναρή αντίσταση.¹⁹ Έναν χρόνο αργότερα, οι ελληνικές και γιουγκοσλαβικές δυνάμεις ηττήθηκαν από τη ναζιστική Γερμανία και έτσι η Τσαμερία και το Κόσοβο παραχωρήθηκαν στην Αλβανία, αλλά μόνο μέχρι το 1943.²⁰ Χαρακτηριστικό είναι ότι την περίοδο της γερμανικής κατοχής στην Ελλάδα, Τσάμηδες με επικεφαλής μουσουλμάνους γαιοκτήμονες, συνεργάστηκαν στενά με τους Ιταλούς και τους Γερμανούς, στο τέλος όμως του πολέμου υπήρξαν διωγμοί με πιέσεις και εκτελέσεις.²¹

Οι αλβανικές κομουνιστικές ομάδες, χωρίς συμπαγή δράση, συμμετείχαν στην αντίσταση κατά των κατακτητών. Όμως, οι συνθήκες απαιτούσαν τη δημιουργία ενός ενιαίου Κομουνιστικού Κόμματος. Τα εμπόδια ήταν πολλά για να επιτευχθεί κάτι τέτοιο, ενώ υπήρχαν μεταξύ αυτών των ομάδων διάφορες τριβές λόγω ιδεολογιών και οργανωτικών διαφορών. Με την είσοδο της Σοβιετικής Ένωσης στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο άλλαξαν πολλά δεδομένα. Η αλβανική αντιφασιστική αντίσταση απέκτησε έναν πολύ ισχυρό σύμμαχο και αυτό το γεγονός τη βοήθησε να ισχυροποιηθεί. Οι κομουνιστικές ομάδες αντίστασης κατέληξαν τελικά σε μια συμφωνία συνεργασίας και έτσι οργανώθηκε μια κοινή δράση. Μέσα από τη διαδικασία αυτή γεννήθηκε το Κομουνιστικό Κόμμα της Αλβανίας, με καθοδηγητή και αρχηγό τον Ενβέρ Χότζα.²²

¹⁷ Prifti, Gjekovi, Korkuti, και Shpuza, *Historia e Popullit Shqiptar*, 500-503.

¹⁸ Prifti, Gjekovi, Korkuti, και Shpuza, *Historia e Popullit Shqiptar*, 250 και 363.

¹⁹ Jelavich, *Iστορία των Βαλκανίων*, 356.

²⁰ Vickers, *Oι Αλβανοί*, 199-203.

²¹ Ηλίας Σκουλίδας, «Οι σχέσεις Ελλάδος και Αλβανίας», στο *Βαλκάνια 1913-2011. Εκατό χρόνια Θύελλες και Χίμαιρες*, Νικόλαος Μέρτζος, Σπυρίδων Σφέτας, Ιωάννης Ζούκας, και Μάνος Καραγιάννης (Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών-Αφοί Κυριακίδη, 2012), 218.

²² Pollo και Puto, *The History of Albania*, 296.

Πολιτικό πλαισίο

Τη χρονιά έκδοσης των σχολικών εγχειριδίων της παρούσας μελέτης, στην πολιτική σκηνή κυριαρχούσε το κομουνιστικό κόμμα της Αλβανίας, με αρχηγό τον Ενβέρ Χότζα, ο οποίος αναδεικνύεται πρωθυπουργός στις 2 Δεκεμβρίου του 1945.²³ Εκτός από αυτό το ρόλο ανέλαβε και το αξίωμα του υπουργείου Εξωτερικών και Εθνικής Άμυνας, καθώς και του αρχηγού των Ενόπλων Δυνάμεων, ενώ διατήρησε και την θέση του Γενικού Γραμματέα του ΚΚΑ. Ο ίδιος αρχίζει τη σοσιαλιστική οικοδόμηση της χώρας μέσα από πολλές μεταρρυθμίσεις που σχετίζονται με την οικονομία, την εκπαίδευση, την κοινωνία κτλ. Συγκεκριμένα, γύρω στο 1947 ψηφίστηκαν νέοι αγροτικοί νόμοι, σύμφωνα με τους οποίους παραχωρούνταν γη στους εργάτες και στους αγρότες που την καλλιεργούσαν και έτσι η γεωργική παραγωγή σημείωσε σημαντική αύξηση.²⁴ Την ίδια περίοδο, η χώρα εκβιομηχανίστηκε και το σύστημα υγείας ανοικοδομήθηκε όπως και η εκπαίδευση στα πρότυπα της Γιουγκοσλαβίας. Το καθεστώς του Χότζα επιδίωξε τον περιορισμό της επιρροής της θρησκείας και των θεσμών της. Ο ίδιος μάλιστα πίστευε πως οι καθολικοί ήταν λιγότερο πατριώτες από τους μουσουλμάνους ή τους ορθόδοξους.²⁵

Το 1958-1959 η Αλβανία άρχισε να απολαμβάνει μεγάλη ευημερία και αυτό εξαιτίας των εισροών κεφαλαίων από όλο το ανατολικό μπλοκ τα οποία βοήθησαν στην ταχεία οικονομική ανάπτυξη και στην καταπολέμηση του αναλφαβητισμού.²⁶ Όλα αυτά μέχρι το 1978, οπότε η χώρα απομονώνεται και θεωρείται πλέον μια άγονη πολιτιστική έρημος, καθώς είχαν απαγορευτεί τα μέσα επικοινωνίας, τα αυτοκίνητα, οι τηλεοράσεις. Το καθεστώς προσπαθούσε να κρατήσει τον λαό σε άγνοια για τη ζωή έξω από την χώρα, τα ταξίδια απαγορεύονταν και οι ξένοι επισκέπτες περνούσαν από αυστηρό έλεγχο.²⁷

Το 1985 ο Χότζα πεθαίνει και αφήνει διάδοχο του τον Ραμίζ Αλία, ο οποίος παρέμεινε στην πολιτική σκηνή μέχρι την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού το 1989. Το 1992 με τις εκλογές στην Αλβανία τελείωσε οριστικά η απόλυτη κυριαρχία του Κομουνιστικού Κόμματος και δημιουργήθηκαν πολλές νέες πολιτικές παρατάξεις. Η χώρα έπεσε ξανά στο χάος, η βία ήταν σε έξαρση και ο περισσότερος κόσμος μετανάστευσε στο εξωτερικό για να γλιτώσει από αυτή την κατάσταση.²⁸

Εκπαίδευση στην Αλβανία (1945-1990)

Το 1944, μετά τη λήξη του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου, σχηματίζεται από τον Ενβέρ Χότζα, μέλος ακόμη τότε του εθνικοαπελευθερωτικού συμβουλίου, κυβέρνηση στα Τίρανα. Ο ίδιος, λαμβάνοντας υπόψη του το άθλιο και ανύπαρκτο εκπαιδευτικό σύστημα των προηγούμενων ετών, έδωσε προτεραιότητα στο να ξανανοίξει τα σχολεία και να οργα-

²³ Pollo και Puto, *The History of Albania*, 296.

²⁴ Lovett Fielding Edwards, «The New Albania», *Geographical Magazine* 19, 3, (1946): 104-115.

²⁵ Vickers, *Oι Αλβανοί*, 246.

²⁶ Bernd J. Fischer, *Enver Hoxha dhe diktatura staliniste ne Shqiperi* (Tiranë, Albania: AIIS, 2010), 55-56.

²⁷ Vickers, *Oι Αλβανοί*, 277.

²⁸ Vickers, *Oι Αλβανοί*, 322-325.

νώσει από την αρχή ολόκληρο το εκπαιδευτικό σύστημα. Πίστευε πως η αναδιοργάνωση αυτή θα βοηθούσε στην καταπολέμηση του αναλφαβητισμού και θα εμφυσούσε στους νέους της χώρας την κομμουνιστική ιδεολογία. Με αυτόν τον τρόπο, όλοι οι μαθητές περνούσαν υπό τον έλεγχο του κράτους, και το ίδιο και τα σχολεία τα οποία τοποθετήθηκαν και αυτά κάτω από την κρατική διαχείριση.²⁹

Το 1946 ο νέος εκπαιδευτικός νόμος όριζε πως όλα τα σχολικά κείμενα θα εμπνέονταν από μαρξιστικές-λενινιστικές αρχές. Λίγο αργότερα, τον Σεπτέμβριο του 1949, η κυβέρνηση εξέδωσε έναν νόμο που απαιτούσε από όλους τους πολίτες ηλικίας δώδεκα μέχρι σαράντα ετών να μπορούν να διαβάζουν και να γράφουν. Ο ίδιος νόμος καθιέρωσε, εκτός από την επταετή υποχρεωτική εκπαίδευση και την τετραετή δευτεροβάθμια, ένα δίκτυο επαγγελματικών και εμπορικών σχολών, καθώς και σχολών κατάρτισης εκπαιδευτικών. Τα σχολεία έγιναν μεικτά με την καθιέρωση της ισότητας στην εκπαίδευση και για τα δύο φύλα και άνοιξαν τα εσπερινά σχολεία που τα παρακολουθούσαν όλοι όσοι εργάζονταν τα πρωινά. Το 1946 έχουμε και την ίδρυση της πρώτης πανεπιστημιακής παιδαγωγικής σχολής η οποία είχε τον ρόλο της προετοιμασίας των δασκάλων, καθώς και την ίδρυση του ινστιτούτου των επιστημών. Τέλος, επεκτάθηκαν τα επαγγελματικά και τεχνικά μαθήματα με σκοπό την αύξηση της γνώσης στους ειδικευμένους και ημι-ειδικευμένους εργαζόμενους.³⁰

Όλο το εκπαιδευτικό σύστημα της εποχής διαπνεόταν από την κομμουνιστική ιδεολογική προπαγάνδα που προωθούσε η κεντρική κυβέρνηση και είχε έναν σοβιετικό προσανατολισμό. Αυτός ο προσανατολισμός γίνεται αντιληπτός ιδίως στα σχολικά εγχειρίδια, τα οποία ήταν γραμμένα και μεταφρασμένα από σοβιετικούς. Οι δάσκαλοι ακολουθούσαν σοβιετικές μεθόδους παιδαγωγικής και μάθαιναν την ρωσική γλώσσα. Το σύστημα της στοιχειώδους και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης διαρκούσε έντεκα χρόνια και αποτελούνταν από τις αρχικές τάξεις πρώτη έως τετάρτη, τις ενδιάμεσες πέμπτη έως έβδομη και τις δευτεροβάθμιες όγδοη έως ενδέκατη.³¹

Τον Οκτώβριο του 1960, δεδομένης της ρήξης των σχέσεων ανάμεσα στην Αλβανία και τη Σοβιετική Ένωση, αποφασίστηκε από το Αλβανικό εργατικό κόμμα η αναδιοργάνωση του εκπαιδευτικού συστήματος με σκοπό την απομάκρυνση από την σοβιετική επιρροή. Για τον λόγο αυτό ξαναγράφτηκαν τα σχολικά εγχειρίδια, στο πρόγραμμα της εντεκάχρονης γενικής εκπαίδευσης προστέθηκε ένα επιπλέον έτος, ενώ ολόκληρο το σύστημα προσαρμόστηκε στις ανάγκες της βιομηχανίας και της αγροτικής οικονομίας της χώρας.³²

Την αναδιοργάνωση αυτή ακολούθησε και μια επόμενη μεταρρύθμιση σύμφωνα με την οποία το εκπαιδευτικό σύστημα διαιρέθηκε σε τέσσερις γενικές κατηγορίες: α) προσχολικό, β) γενικό οκτάχρονο πρόγραμμα, γ) δευτεροβάθμια και δ) τριτοβάθμια εκπαίδευση. Το γενικό οκτάχρονο σχολείο παρείχε στους μαθητές ιδεολογική, πολιτική, ηθική, αισθητική, φυσική και στρατιωτική εκπαίδευση. Η δευτεροβάθμια εκπαίδευση άρχιζε από την ένατη χρονιά και τελείωνε στην δωδέκατη, δηλαδή διαρκούσε τέσσερα χρόνια, και πρόσφερε προγράμματα τόσο γενικής όσο και επαγγελματικής εκπαίδευσης. Στα ιδρύματα της τρί-

²⁹ James O'Donnell, *A coming of age: Albania under Enver Hoxha* (New York: Columbia University Press, 1999), 118.

³⁰ Eqrem Cabej, *Hyrje ne historine e gjuhes shqipe* (Εισαγωγή στην ιστορία της αλβανικής γλώσσας) (Tiranë: Naim Frasheri, 1976), 29-43.

³¹ Έβις Καγιά, *To ζήτημα της εκπαίδευσης στην ελληνική μειονότητα και οι δίγλωσσοι μετανάστες μαθητές στα ελληνικά ιδιωτικά σχολεία στην Αλβανία* (Διπλωματική εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2006), 15.

³² Καγιά, *To ζήτημα της εκπαίδευσης*, 16.

τοβάθμιας εκπαίδευσης η διάρκεια των σπουδών κυμαίνονταν από τρία έως πέντε έτη.³³

Το καθεστώς με αυτόν τον σχεδιασμό σημείωσε σημαντική πρόοδο στην εκπαίδευση διότι κατάφερε να εξαλείψει τον αναλφαβητισμό, δημιούργησε πανεπιστημιακά ιδρύματα με αποτέλεσμα να αυξάνονται όλο και περισσότερο οι φοιτητές αλλά και οι εκπαιδευτικοί της χώρας και έφερε την ισότητα στην εκπαίδευση, κάτι που έλειπε μέχρι τότε από την Αλβανία.

Το 1985 πεθαίνει ο Χότζα και τον διαδέχεται ο Ραμίζ Αλία, η κυβέρνηση του οποίου θα είναι προσωρινή, και αυτό διότι οι πολιτικές αλλαγές σε όλη την Ανατολική Ευρώπη θα οδηγήσουν το μονοκομματικό καθεστώς της Αλβανίας σε διάλυση. Το έτος 1991 η χώρα βυθίζεται στο χάος της οικονομικής και πολιτικής κρίσης με αποτέλεσμα το εκπαιδευτικό σύστημα να απορρυθμιστεί. Πολλά σχολεία και σχολικά εγχειρίδια κάηκαν, οι δάσκαλοι μετεγκαταστάθηκαν από τις αγροτικές στις αστικές περιοχές, εγκαταλείποντας τα σχολεία των χωριών, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις εγκατέλειψαν και την ίδια την χώρα.³⁴

Μελέτη

Ο εθνικός «Εαυτός» στα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας, Γεωγραφίας και Γλώσσας (1945- 1990)

I. Ο εθνικός «Εαυτός» στα εγχειρίδια Ιστορίας

Στα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας της περιόδου 1945-1990 ο εθνικός «Εαυτός» παρουσιάζεται ως ο δημιουργός και φορέας ενός ιδιαίτερου πολιτισμού με αρχαίες καταβολές από τους Ιλλυριούς, την παλαιότερη εθνική ομάδα της Ευρώπης:

Στην αρχαιότητα οι Ιλλυριοί αποτελούσαν έναν από τους μεγαλύτερους πληθυσμούς στην Ευρώπη.³⁵

Οι κάτοικοι οι οποίοι κατοικούσαν πρώτοι τα αλβανικά εδάφη την δεύτερη χιλιετία ήταν οι Ιλλυριοί, μια αρχαία ινδοευρωπαϊκή εθνογλωσσική ομάδα. Οι Ιλλυριοί και οι απόγονοι τους οι Αλβανοί, αποτελούν την παλαιότερη εθνική ομάδα μεταξύ των λαών της σημερινής Ευρώπης. Στο τέλος της Νεολιθικής εποχής οι Ιλλυριοί κατοικούσαν όχι μόνο στο σημερινό έδαφος της Αλβανίας αλλά και σε ολόκληρο το δυτικό τμήμα της Βαλκανικής χερσονήσου.³⁶

Ο πολιτισμός της Ιλλυρίας είχε ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, τα οποία εκφράστηκαν στον τομέα της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης, στην τέχνη και στον τρόπο κατανόησης του κόσμου.³⁷

Πέραν αυτής της υπεροχής και της αρχαίας καταγωγής, ο εθνικός «εαυτός» περιγράφεται ως πολεμιστής, γενναίος, ειλικρινής, δυναμικός, φιλόξενος, πατριώτης και υπερασπιστής

³³ Καγιά, *To ζήτημα της εκπαίδευσης*, 16.

³⁴ Καγιά, *To ζήτημα της εκπαίδευσης*, 17.

³⁵ Dhimitër Grillo, *Historia e Shqiperise per klasen VIII* (Ιστορία της Αλβανίας για την 8^η τάξη) (Tiranë: Shtepia Botuese e Librit Shkollor, 1966), 8. Όταν δεν προκύπτει αλλιώς από την βιβλιογραφία, οι αποδόσεις των αλβανικών αποσπασμάτων στα ελληνικά είναι της συγγραφέως.

³⁶ Kristo Frasher, και Stefanaq Pollo, *Historia e Shqiperise per shkollat e mesme* (Ιστορία της Αλβανίας για το Λύκειο) (Tiranë: Shtepia Botuese e Librit Shkollor, 1974), 4-5.

³⁷ Petrika Thengjilli, κ.ά., *Historia e Shqiperise 8* (Ιστορία της Αλβανίας 8) (Tiranë: Shtepia Botuese e Librit Shkollor, 1989), 11.

της ελευθερίας. Είναι αυτός που θέλει να έχει καλές σχέσεις με τους γείτονές του και πάρει πάντα πρωτοβουλίες για να διαχειριστεί οποιαδήποτε ένταση, ενώ όλοι οι άλλοι θέλουν να τον εκμεταλλευτούν ή να τον καταστρέψουν.

II. Ο εθνικός «Εαυτός» στα εγχειρίδια Γεωγραφίας

Στα σχολικά εγχειρίδια Γεωγραφίας της εξεταζόμενης περιόδου, ο εθνικός «Εαυτός» παρουσιάζεται ως προς την καταγωγή του ακριβώς όπως παρουσιάζόταν και στα εγχειρίδια της Ιστορίας στα οποία αναφερθήκαμε παραπάνω, δηλαδή ότι ήταν ο αρχαιότερος λαός των Βαλκανίων με καταγωγή από τους Ιλλυριούς. Πέραν της αρχαίας καταγωγής, η οποία αποδεικνύεται από αρχαιολογικές ανασκαφές και από ιστορικά στοιχεία, ο εθνικός «Εαυτός» έχει φυσικό και πολιτισμικό πλούτο. Σύμφωνα με τα εγχειρίδια, τα αλβανικά εδάφη (ο χώρος του εθνικού Εαυτού) έχουν σημαντική γεωγραφική θέση και μάλιστα στρατηγικής σημασίας διότι αποτελούν την πόρτα για την είσοδο στα Βαλκάνια: «Η χώρα έχει σημαντική στρατηγική θέση και πλούσια γη». ³⁸ Αυτή η πόρτα αναφέρεται ως κλειστή στα εγχειρίδια της περιόδου της απομόνωσης της χώρας: «έχει κλείσει μια για πάντα για τους εχθρούς της Αλβανίας». ³⁹

Τέλος, ο εθνικός Εαυτός δεν δείχνει να θυματοποιείται σε καμία αναφορά, αλλά εμφανίζεται ως ο πιο ανθεκτικός, γενναίος, υπερήφανος και ηρωικός κυρίως στους πολέμους: «Ο αλβανικός λαός δεν υποκλίθηκε ποτέ στον κανόνα και δεν υποτάχθηκε στον εχθρό, είναι ανθεκτικός, με αντοχές». ⁴⁰

III. Ο εθνικός «Εαυτός» στα σχολικά εγχειρίδια Γλώσσας

Στα πρώτα χρόνια της Κυβέρνησης του Χότζα, τα εγχειρίδια του μαθήματος της γλώσσας, αποτελούνταν μόνο από γραμματική και συντακτική· έτσι οι αναφορές για τον εθνικό «Εαυτό» και τον εθνικό «Άλλο» ήταν ανύπαρκτες. Αυτές κάνουν την εμφάνισή τους από το 1986 και μετά, οπότε η γλώσσα διδάσκεται στο σύνολό της έχοντας κείμενα, γραμματική, συντακτικό και μορφολογικές επισημάνσεις. Σε αυτάτα εγχειρίδια ο εθνικός «Εαυτός» πρωταγωνιστεί, έχοντας εκτός από αρχαία καταγωγή και μια από τις αρχαιότερες γλώσσες στα Βαλκάνια.

Επίσης, ένα κείμενο του συγγραφέα Naim Frasherit χαρακτηρίζει την Αλβανία ως γενναία χώρα: «Μπράβο σε ‘σένα, Αλβανία, λουλούδι μου ήσουν πολύ γενναία – ποίημα του Naim Frasherit». ⁴¹

³⁸ *Gjeografia e Shqiperise per klasen e shtate (VII) te shkollave shtatevjecare* (Γεωγραφία της Αλβανίας για την 7η τάξη των επταετούς σχολείου) (Tiranë: Botim I Ministrise se Aresimit dhe cultures, 1954), 9 και 42· Akif Selfo, *Gjeografia e Shqiperise per shkollet e mesme* (Γεωγραφία της Αλβανίας για το Λύκειο) (Tiranë: Botim I Ministrise se Aresimit dhe cultures, 1956), 3.

³⁹ Perikli Qiriazi, Qamil Xherahu, και Llukan Saqellari, *Gjeografia e Shqiperise 8* (Γεωγραφία της Αλβανίας 8) (Tiranë: Shtepia Botuese e Librit Skollor, 1989), 5· Arqile Berxholi, Perikli Qiriazi, και Muhamrem Bejleri, *Gjeografia e Shqiperise per shkollet e mesme* (Γεωγραφία της Αλβανίας για το Λύκειο) (Tiranë: Shtepia Botuese e Librit Skollor, 1988), 6.

⁴⁰ *Gjeografia e Shqiperise per klasen e shtate (VII) te shkollave shtatevjecare*, 81· Selfo, *Gjeografia e Shqiperise per shkollet e mesme*, 162-163· Qiriazi, Xherahu, και Saqellari, *Gjeografia e Shqiperise 8*, 76· Berxholi, Qiriazi, και Bejleri, *Gjeografia e Shqiperise per shkollet e mesme*, 131-132.

⁴¹ Menella Totoni, Enver Gjylbegu, Loredan Bubani, Niko Dako, και Sabahedin Bobrati, *Gjuha Shqipe 8* (Αλβανική γλώσσα 8) (Tiranë: Shtepia Botuese e Librit Skollor, 1989), 194.

Ο εθνικός «Άλλος» στα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας-Γεωγραφίας και Γλώσσας (1945- 1990)

Ο εθνικός «Άλλος» στα εγχειρίδια Ιστορίας

Στην ιστορική αφήγηση των ερευνώμενων σχολικών εγχειριδίων Ιστορίας ιδιαίτερη θέση, εκτός από τον εθνικό «Εαυτό», κατέχει και ο Βαλκανιός εθνικός «Άλλος». Στη συγκεκριμένη περίπτωση τον εθνικό «Άλλο» τον αποτελούν οι Έλληνες, στους οποίους αποδίδονται κάποια χαρακτηριστικά και στερεότυπα. Ειδικότερα, οι τελευταίοι προβάλλονται ως εχθρικοί, σοβινιστές, υπεριαλιστές, ρεβιζιονιστές και μοναρχοφασίστες:

Σε μια μόλις μέρα αυτοί οι Έλληνες έκαναν μαζικές σφαγές 217 αθώων Αλβανών αγροτών από την Ορμόβα (Hormova).⁴²

Σοβινιστές Έλληνες, Σέρβοι, Μαυροβούνιοι.⁴³

Σέρβοι και Έλληνες υπεριαλιστές ήθελαν να κομματιάσουν τα εδάφη της Αλβανίας.⁴⁴

Για να γλιτώσουν τις διώξεις των σοβινιστών Ελλήνων.⁴⁵

Για να αποσπάσουν τη χώρα μας από το νότο οι Έλληνες μοναρχοφασίστες, υποκινούμενοι και βοηθούμενοι από τους Βρετανούς και Αμερικανούς υπεριαλιστές τον Αύγουστο του 1949 πραγματοποίησαν ένοπλη πρόκληση εναντίον της Αλβανίας.⁴⁶

Εχθροί, υπεριαλιστές και ρεβιζιονιστές Έλληνες.⁴⁷

Οι ένοπλοι Έλληνες δήλωσαν πως άμα δοθούν αυτά τα εδάφη στην Αλβανία θα σφάξουν τους Αλβανούς.⁴⁸

Είναι άξιο αναφοράς ότι στην έκδοση του 1966 της Γ' Γυμνασίου παρουσιάζεται η δράση του Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης του οποίου η εικόνα αμαυρώνεται, καθώς του αποδίδονται κατηγορίες για δολοφονία Αλβανών πατριωτών, διότι δεν ήθελε η αλβανική γλώσσα να διδάσκεται στα σχολεία της εποχής:

Για να αποφευχθεί η εξάπλωση της διδασκαλίας της αλβανικής γλώσσας και το άνοιγμα των σχολείων ο Έλληνας Πατριάρχης και το Ελληνικό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως δεν δίστασε να διαπράξει εγκλήματα, με την εντολή του ζω πατριώτης Veqilharxhi δηλητηριάστηκε και κάηκε το σπίτι του και μαζί με αυτό τα χειρόγραφα του.⁴⁹

Αυτό θεωρήθηκε ως μια τακτική του εθνικού «Άλλου» ώστε να επεκταθεί εδαφικά και να εκπληρώσει τα εθνικά του συμφέροντα. Εκτός από την προπαγάνδα, χρησιμοποιούσε άμαχο πληθυσμό τον οποίο κακομεταχειρίζόταν και δεν δίσταζε να φτάσει και στην δολοφονία:

Έλληνες επιτέθηκαν στα εδάφη μας και μετά από έντονες μάχες κατάφεραννα προχωρήσουν στο κάψιμο, στην δολοφονία και λεηλασία 500 χωριών όπου κάηκαν και οι άνθρωποι τρομοκρατήθηκαν. Κάποιοι προσπάθησαν να κρυφτούν στα χωριά για να γλιτώσουν.⁵⁰

⁴² Historia e Shqiperise per klasen VII te shkolles shtatevjecare (Ιστορία της Αλβανίας για την 7η τάξη των επταετούς σχολείου) (Tiranë: Botim I Ministrise se Aresimit dhe Kultures, 1961), 43.

⁴³ Historia e Shqiperise per klasen VII, 1961, 48.

⁴⁴ Historia e Shqiperise per klasen VII, 1961, 50.

⁴⁵ Grillo, Historia e Shqiperise per klasen VIII, 118.

⁴⁶ Grillo, Historia e Shqiperise per klasen VIII, 248.

⁴⁷ Grillo, Historia e Shqiperise per klasen VIII, 258.

⁴⁸ Frasherri και Pollo, Historia e Shqiperise per shkollat e mesme, 157.

⁴⁹ Grillo, Historia e Shqiperise per klasen VIII, 101.

⁵⁰ Grillo, Historia e Shqiperise per klasen VIII, 141.

Έλληνες μοναρχοφασίστες με την βοήθεια της Βρετανίας και της Αμερικής τον Αύγουστο του 1949 πραγματοποίησαν ένοπλη πρόκληση εναντίον της Αλβανίας. Βομβάρδισαν συνοριακά χωριά, με πολυβόλα σκότωσαν και παιδιά, γυναίκες και ηλικιωμένους.⁵¹

Ο ορθόδοξος επίσκοπος Αργυρόκαστρου έριξε κατάρα κατά της αλβανικής γραφής και η ελληνική κυβέρνηση απαγόρευσε την περαιτέρω έκδοση της εφημερίδας του Α. Κουλουριώτη.⁵²

Για να εξαπατήσουν την διεθνή επιτροπή ανάγκασαν τους χωρικούς, από όπου θα περνούσε η επιτροπή, να ζωγραφίσουν τα σπίτια τους με τα χρώματα της ελληνικής σημαίας, έντυσε νέους Έλληνες στρατιώτες με πολιτικά ρούχα και παρουσίασε στην επιτροπή.⁵³

Η εξωτερική πολιτική των Ελλήνων, η Μεγάλη ιδέα, η Συμμαχία των Βαλκανίων και η Βορειοηπειρωτική κίνηση ερμηνεύονται από τα εγχειρίδια ως σοβινιστικά σχέδια των “πονηρών” Ελλήνων:

Τον Αύγουστο του 1913, όταν έπρεπε να φύγουν τα ξένα σώματα από την Αλβανία, τα ελληνικά σώματα έφυγαν μόνο από την Κορυτσά, εξαναγκασμένοι από τις αλβανικές δυνάμεις. Στις άλλες περιοχές όπου τις είχε ακόμη στην κατοχή της, η Ελλάδα εφάρμοσε την αυτόνομη κυβέρνηση της Βόρεια Ηπείρου (έτσι έλεγαν οι Έλληνες τις δικές μας περιοχές του νότου) όπου την αποτελούσαν Έλληνες. Η αυτόνομη όμως Βόρεια Ηπειρος συμπεριλάμβανε, την Χιμάρα, Σαράντα, Δέλβινο, Αργυρόκαστρο και Περμετί.⁵⁴

Η Ελλάδα εκπόνησε νέα πονηρά σχέδια για να προσαρτήσῃ χωρίς πόλεμο τις επαρχίες της Νότιας Αλβανίας, τις οποίες τώρα άρχισε να τις ονομάζει και Βόρεια Ηπειρος. Σύμφωνα με αυτά τα σχέδια η Αθήνα δήλωσε επίσημα ότι ο ελληνικός στρατός θα αποχωρήσει από την Νότια Αλβανία. Από την άλλη πλευρά οργάνωσε στην περιοχή της Κορυτσάς ένα δήθεν δημοφιλές κίνημα για την αυτονομία της Βόρεια Ηπείρου. Αυτή η αυτονομία θα ήταν ένα πρώτο βήμα για την ένωση των επαρχιών αυτών με την Ελλάδα.⁵⁵

Τα σχέδια των τριών μοναρχιών των Βαλκανίων (Σερβίας, Ελλάδας, Μαυροβουνίου) ήθελαν το κομμάτιασμα των εδαφών της Αλβανίας.⁵⁶

Τέλος, πρέπει να πούμε πως εκτός από τα αρνητικά στοιχεία υπάρχουν και θετικά για την εικόνα των Ελλήνων, τα περισσότερα από τα οποία τα συναντάμε στα κεφάλαια που μιλούν για τον πολιτισμό. Σε αυτά οι Έλληνες βοηθούν ανοίγοντας ορίζοντες με τον πολιτισμό τους, ενώ ο Αλβανικός λαός δανείζεται πολλά από αυτούς και από την γλώσσα τους. Επίσης στον στρατιωτικό τομέα, στον πόλεμο με την φασιστική Ιταλία, φάνηκαν γενναίοι:

Η Απολλώνια είναι μια πόλη με ελληνικό και ιλλυρικό πληθυσμό και όχι μόνο εμπορικό αλλά και πολιτιστικό και επιστημονικό κέντρο.⁵⁷

Αυτές οι πόλεις είχαν χτιστεί έχοντας ως παράδειγμα τις ελληνικές πόλεις με δυνατά τείχη, με πλατείες, θέατρα, γυμναστήρια.⁵⁸

⁵¹ Grillo, *Historia e Shqiperise per klasen VIII*, 248.

⁵² Petrika Thengjilli, Dilaver Sadiku, Fatmira Rama, και Ajet Shahu, *Historia e Shqiperise 8 (Ιστορία της Αλβανίας 8)* (Tiranë: Shtepia Botuese e Librit Shkollor, 1989), 94.

⁵³ Frasherri και Pollo, *Historia e Shqiperise per shkollat e mesme*, 157-158.

⁵⁴ Grillo, *Historia e Shqiperise per klasen VIII*, 141.

⁵⁵ Frasherri και Pollo, *Historia e Shqiperise per shkollat e mesme*, 158.

⁵⁶ Thengjilli, Sadiku, Rama, και Shahu, *Historia e Shqiperise 8*, 79.

⁵⁷ *Historia e Shqiperise per klasen VII*, 1961, 7.

⁵⁸ Grillo, *Historia e Shqiperise per klasen VIII*, 11.

Στα τέλη Οκτωβρίου 1940 η φασιστική Ιταλία επιτέθηκε στην Ελλάδα με μεγάλη δύναμη, αλλά αναγκάστηκε να αποσυρθεί επειδή δεν κατάφερε να αντισταθεί στην αντεπίθεση του ελληνικού στρατού.⁵⁹

Ο εθνικός «Άλλος» στα εγχειρίδια Γεωγραφίας

Στα εγχειρίδια Γεωγραφίας, αναφορές για τα χαρακτηριστικά του εθνικού «Άλλου» εμφανίζονται περισσότερο στα βιβλία του 1954 όπου ο Έλληνας είναι καπιταλιστής και το κράτος του, η Ελλάδα, ανήκει στα καπιταλιστικά κράτη:

Στα καπιταλιστικά κράτη όπως την Γιουγκοσλαβία και την Ελλάδα οι μειονότητες διώκονται και δεν απολαμβάνουν το δικαίωμα να αναπτύξουν την μητρική τους γλώσσα και να την καλλιεργήσουν.⁶⁰

Η Ελλάδα και η Τουρκία είναι επίσης καπιταλιστικά κράτη εξαρτημένα από τον αμερικανικό-αγγλικό ιμπεριαλισμό.⁶¹

Ωστόσο, στο ίδιο εγχειρίδιο περιγράφονται και οι θετικές ενέργειες του εθνικού «Άλλου», ο οποίος την δεδομένη περίοδο είναι υποχείριο των Αμερικανών ιμπεριαλιστών:

Οι αφέντες της Ελλάδας είναι οι Αμερικανοί-Βρετανοί ιμπεριαλιστές που προσπαθούν να χρησιμοποιήσουν την Ελλάδα ως πεδίο όπλων ενάντια στην Σοβιετική Ένωση και στα κράτη της Λαϊκής Δημοκρατίας. Άλλα ο ελληνικός λαός συνεχίζει τον πόλεμό του με επικεφαλής το Κομμουνιστικό Κόμμα εναντίον των Αμερικανών-Βρετανών ιμπεριαλιστών και των μοναρχο-φασιστών προδοτών.⁶²

Ο εθνικός «Άλλος» στα εγχειρίδια Γλώσσας

Στα εγχειρίδια της Γλώσσας την κομμουνιστική περίοδο δεν υπάρχει καμία αναφορά στον εθνικό «Άλλο», τον Έλληνα, αλλά ούτε στην ελληνική γλώσσα. Αντιθέτως, τομόνο που αναφέρεται είναι ότι η αλβανική δεν θα έπρεπε να δανείζεται από αλλού, γιατί μπορεί να σταθεί και μόνη της καθώς προέρχεται από την ιλλυρική γλώσσα.⁶³

Διαπιστώσεις - Συμπεράσματα

Μελετώντας τα βιβλία των μαθημάτων Ιστορίας, Γεωγραφίας και Γλώσσας της Γ' τάξης Γυμνασίου και της Γ' τάξης Λυκείου της κομμουνιστικής περιόδου (1945-1990) καταλήγει κανείς στη διαπίστωση πως αυτά είναι ως επί το πλείστων εθνοκεντρικά, καθώς ο βασικός τους πυρήνας είναι ο εθνικός «Εαυτός», ενώ ο εθνικός «Άλλος» έρχεται σε δεύτερη μοίρα και εμφανίζεται κάθε φορά που υπάρχει αλληλεπίδραση με τον «Εαυτό».

Συγκεκριμένα, ο εθνικός «Εαυτός» παρουσιάζεται στα εξεταζόμενα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας ως γενναίος και ανώτερος πολιτισμικά και στρατιωτικά. Έχοντας αρχαία καταγωγή, αποτελεί το δημιουργό και φορέα ενός ιδιαίτερου πολιτισμού. Σε κάθε μάχη η συμ-

⁵⁹ Grillo, *Historia e Shqiperise per klasen VIII*, 194.

⁶⁰ *Gjeografia e Shqiperise per klasen e shtate (VII) te shkollave shtatevjecare*, 1954, 7.

⁶¹ *Gjeografia e Shqiperise per klasen e shtate (VII) te shkollave shtatevjecare*, 1954, 22-23.

⁶² *Gjeografia e Shqiperise per klasen e shtate (VII) te shkollave shtatevjecare*, 1954, 128.

⁶³ Totoni, Gjylbegu, Bubani, Dako, και Bobrati, *Gjuha Shqipe* 8, 179.

μετοχή του δείχνει ηρωισμό και ανδρεία, καθώς ο αλβανικός λαός πάντα πολεμούσε για την ελευθερία και την ανεξαρτησία του και αποδεχόταν οποιαδήποτε αρνητική έκβαση των συρράξεων, ενώ δεν πολεμούσε για επεκτατικούς σκοπούς, όπως οι αντίπαλοί του. Αυτοί οι επεκτατικοί σκοποί τις περισσότερες φορές έφερναν τον «Εαυτό» σε αδύναμη θέση, διότι όλοι ήθελαν να κερδίσουν από αυτόν ή να τον καταστρέψουν. Γι' αυτό τις περισσότερες φορές ο εθνικός «Άλλος» τον προσέγγιζε για να εξυπηρετήσει τα συμφέροντά του. Όσο όμως και να υποβάθμιζαν τον αλβανικό λαό, αυτός και πάλι ήθελε να έχει καλές σχέσεις με τους βαλκανιούς γείτονές του, προσπαθώντας να διαχειριστεί πρώτος την οποία ένταση δημιουργούνταν με ή χωρίς επιτυχία.

Στα εγχειρίδια γεωγραφίας, ο εθνικός «Εαυτός» προβάλλεται πολιτισμικά ανώτερος αλλά τώρα προστίθενται και η εδαφική ανωτερότητα μέσα σε όλα τα θετικά του χαρακτηριστικά, καθώς τα εδάφη του αλβανικού έθνους ήταν τα σημαντικότερα, διότι αποτελούσαν την είσοδο της Αδριατικής στα Βαλκάνια. Αυτή η είσοδος, στα εγχειρίδια της περιόδου της απομόνωσης της χώρας από τον υπόλοιπο κόσμο, αναφέρεται ως κλειστή για τους εχθρούς της Αλβανίας.

Τα εγχειρίδια της γλώσσας, εκτός από την αρχαία καταγωγή του «Εαυτού» και τη σημαντικότητα του εδάφους του, αναφέρουν ότι είχε και την αρχαιότερη γλώσσα, η οποία ανήκει στην Ινδοευρωπαϊκή γλωσσική οικογένεια.

Όσον αφορά τον εθνικό «Άλλο», που στην συγκεκριμένη περίπτωση είναι ο Έλληνας, αυτός εμφανίζεται στα εγχειρίδια με πολλούς αρνητικούς χαρακτηρισμούς τους οποίους δεν έχει ή αποποιείται ο «Εαυτός». Έτσι, στα εγχειρίδια Ιστορίας της κομοουνιστικής περιόδου ο Έλληνας προβάλλεται ως εχθρικός, σοβινιστής, υπεριαλιστής, ρεβιζιονιστής, μοναρχοφασίστας. Σε αυτά της γεωγραφίας ωςκαπιταλιστής, ενώ στα εγχειρίδια της γλώσσας δεν υπάρχει καμία αναφορά στον «Έλληνα. Αυτό ίσως να οφείλεται στο διαφορετικό πολιτικό καθεστώς και στο διαφορετικό μπλοκ που ανήκουν οι δύο χώρες.

Συμπερασματικά λοιπόν, τα σχολικά εγχειρίδια των «φρονηματιστικών» μαθημάτων της Αλβανίας, επιλέγουν την εξιδανίκευση του εθνικού «Εαυτού» και την υποτίμηση του εθνικού «Άλλου». Αυτή η εικόνα δεν μεταβάλλεται σε όλη την ερευνώμενη χρονική διάρκεια και γίνεται όλο και περισσότερο αρνητική για τον εθνικό «Άλλο», καθώς δίνεται έμφαση στις διαφορές και τις αντιπαραθέσεις με τον εθνικό «Εαυτό» παρά στην ειρηνική συνύπαρξη. Κατ' αυτόν τον τρόπο γίνεται φανερό ότι η κυρίαρχη ιδεολογική προσέγγιση που ακολουθούν τα κομοουνιστικά εγχειρίδια είναι ο εθνοκεντρισμός.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A. Πρωτογενής βιβλιογραφία

- Berxholi, Arqile, Perikli Qiriazi, και Muharrem Bejleri, *Gjeografia e Shqiperise per shkollet e mesme* (Γεωγραφία της Αλβανίας για το Λύκειο). Tiranë: Shtepia Botuese e Librit Skollor, 1988.
- Frasher, Kristo και Stefanaq Pollo. *Historia e Shqiperise per shkollat e mesme* (Ιστορία της Αλβανίας για το Λύκειο). Tirane: Shtepia Botuese e Librit Shkollor, 1974.
- Gjeografia e Shqiperise per klasen e shtate (VII) te shkollave shtatevjecare* (Γεωγραφία της Αλβανίας για την 7η τάξη των επταετούς σχολείου). Tirane: Botim I Ministrise se Aresimit dhe cultures, 1954.
- Grillo, Dhimitër. *Historia e Shqiperise per klasen VIII* (Ιστορία της Αλβανίας για την 8η τάξη). Tirane: Shtepia Botuese e Librit Shkollor, 1966.
- Historia e Shqiperise per klasen VII te shkolles shtatevjecare* (Ιστορία της Αλβανίας για την 7η τάξη των επταετούς σχολείου). Tirane: Botim I Ministrise se Aresimit dhe Kultures, 1961.
- Qiriazi, Perikli Qamil Xherahu, και Llukan Saqellari. *Gjeografia e Shqiperise 8* (Γεωγραφία της Αλβανίας 8). Tirane: Shtepia Botuese e Librit Skollor, 1989.
- Selfo, Akif. *Gjeografia e Shqiperise per shkollet e mesme* (Γεωγραφία της Αλβανίας για το Λύκειο). Tirane: Botim I Ministrise se Aresimit dhe cultures, 1956.
- Thengjilli, Petrika, Dilaver Sadiku, Fatmira Rama, και Ajet Shahu. *Historia e Shqiperise 8* (Ιστορία της Αλβανίας 8). Tirane: Shtepia Botuese e Librit Shkollor, 1989.
- Thengjilli, Petrika, κ.ά., *Historia e Shqiperise 8* (Ιστορία της Αλβανίας 8). Tirane: Shtepia Botuese e Librit Shkollor, 1989.
- Totoni, Menella, Enver Gjylbegu, Loredan Bubani, Niko Dako, και Sabahedin Bobrati, *Gjuha Shqipe 8* (Αλβανική γλώσσα 8). Tirane: Shtepia Botuese e Librit Skollor, 1989.

B. Δευτερογενής βιβλιογραφία

- Αβδελά, Έφη. «*H συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας στο ελληνικό σχολείο: 'έμεις' και οι 'άλλοι'*». Στο «*Ti είν'ή πατρίδα μας;*»: Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση, επιμέλεια Άννα Φραγκουδάκη και Θάλεια Δραγώνα, 27-45. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1997.
- Cabej, Eqrem. *Hyjje ne historine e gjuhes shqipe* (Εισαγωγή στην ιστορία της αλβανικής γλώσσας). Tirane: Naim Frasher, 1976.
- Dedja, Bedri, κ.ά. *Historia e arsimit dhe mendimit pedagogjik shqiptar* (Ιστορία της εκπαίδευσης και της αλβανικής παιδαγωγικής σκέψης). Tirane: Botim i Institutit tē Studimeve Pedagogjike, 2003.
- Edwards, Lovett Fielding. «The New Albania», *Geographical Magazine* 19, 3, (1946): 104-115.
- Fischer, Bernd J. *A Brief Historical Overview of the Development of Albanian Nationalism*. Fort Wayne: Indiana University, 2013.
- Fischer, Bernd J. *Enver Hoxha dhe diktatura staliniste ne Shqiperi*. Tirane, Albania: AIIS, 2010.
- Frashëri, Kristo. «Rruga drejt pavarësisë» («Ο δρόμος προς την ανεξαρτησία»), *Studime Historike* 1-4, (1997): 79-88.
- Jelavich, Barbara. *Istoria των Βαλκανίων II-20ος αιώνας*. Αθήνα: Πολύτροπον, 2006.
- Καγιά, Έβις. *To ζήτημα της εκπαίδευσης στην ελληνική μειονότητα και οι δίγλωσσοι μετανάστες μαθητές στα ελληνικά ιδιωτικά σχολεία στην Αλβανία*. Διπλωματική εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2006.
- Kondis, Basil. *Greece and Albania 1908-1912*. Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1976.
- Κουλούρη, Χριστίνα. *Ιστορία και Γεωγραφία στα ελληνικά σχολεία (1834- 1914)*. Γνωστικό αντι-

- κείμενο και ιδεολογικές προεκτάσεις. Ανθολόγιο κειμένων. Βιβλιογραφία σχολικών εγχειριδίων. Αθήνα: Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, 1988.
- Νικολάου, Χαράλαμπος. Διεθνείς πολιτικές και στρατιωτικές συνθήκες, συμφωνίες και συμβάσεις. Αθήνα: Φλώρος, 1996.
- O'Donnell, James. *A coming of age: Albania under Enver Hoxha*. New York: Columbia University Press, 1999.
- Pollo, Stefanaq, και Arben Puto, *The History of Albania: From its Origins to the Present Day*. Μετάφραση Carol Wiseman και Ginnie Hole. London and Boston: Routledge & Kegan Paul, 1981.
- Prifti, Kristaq, Gazmend Shpuza, κ.ά. *Historia e Popullit Shqiptar-Rilindja Kombëtare (Ιστορία του αλβανικού λαού-Εθνική Αναγέννηση)*, Akademia e Shkencave e Shqiperise. Tiranë: Toena, 2002.
- Prifti, Kristaq, Xhelal Gjecovi, Muzafer Korkuti, και Gazmend Shpuza. *Historia e Popullit Shqiptar (Ιστορία του αλβανικού λαού)*. Tiranë: Toena, 2007.
- Shpuza, Gazmend. «Emancepimi shqiptar, hapi i parë drejt afirmimit të kombit» («Αλβανική χειραφέτηση, πρώτο βήμα προς την επιβεβαίωση του έθνους»), *Studime Historike* 1-2 (2001): 147-160.
- Skëndi, Stavro. *Zgjimi kombëtar shqiptar 1878-1912 (Αλβανική εθνική αφύπνιση 1878-1912)*. Tirana: Phoenix and Shtëpia e Librit dhe e Komunikimit, 2000.
- Σκουλίδας, Ηλίας. «Οι σχέσεις Ελλάδος και Αλβανίας». *Στο Βαλκάνια 1913-2011. Εκατό χρόνια Θύελλες και Χίμαιρες*, Νικόλαος Μέρτζος, Σπυρίδων Σφέτας, Ιωάννης Ζούκας, και Μάνος Καραγάννης, 203-223. Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών-Αφοί Κυριακίδη, 2012.
- Σφέτας, Σπυρίδων. *Εισαγωγή στην Βαλκανική Ιστορία*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2009.
- Vickers, Miranda. *Oi Αλβανοί: Νεότερη και Σύγχρονη ιστορία*. Αθήνα: Οδυσσέας, 1997.